

Változó politikai magatartásformák – különös tekintettel a helyhatósági választásokra

Az egyéni alkalmazkodás módjainak tipizálását Robert Merton – mint ismeretes – viszonylag stabil társadalmi struktúrák értelmezésére alkotta meg és használta föl. A ma már klasszikusnak számító felfogásban a magatartási módok aszerint változnak, hogy az egyén miként alkalmazkodik a társadalom által felkínált hivatalos értékekhez ("kulturális célok") és a társadalom működését biztosító intézményrendszerhez ("intézményesített eszközök"). Az alkalmazkodás öt alaptípusát különböztette meg; ezek: konform, újtító, rituális, frusztrált vagy lázadó.¹

Mindezt azért idézzük fel, hogy választ keressünk arra a kérdésre, hogy Merton típusai használhatók-e, s ha igen mennyiben, egy éppen átalakuló, gyorsan változó társadalom egyéneinek viselkedésére. A rendszerváltás radikális folyamatában ugyanis az alkalmazkodás, nevezetesen a politikai alkalmazkodás hangsúlyosabbá válik, hiszen az állampolgárok értékeik újragondolására, átrendezésére, választásra, szavazásra kényszerülnek. A hatalomból eddig kiszorultak közül sokan gondolják úgy, hogy a változással eljött cselekvésük ideje, az új körülmények megteremthetik egyéni karrier-lehetőségeiket, tehát mozdulni kell, lépni kell a változások tendenciáinak megfelelően. A hatalmon vagy a hatalom közelében lévők közül pedig – ugyancsak sokan – pozíciók megtartására aspirálnak, valami olyasféle ideológiával, amely Tomaso di Lampedusa regényhősére jellemző, azaz, ha a körülmények megváltoznak, nekünk is változnunk kell ahhoz, hogy helyzetünket megőrizhessük.²

Ebben az értelemben a rendszerváltást felfoghatjuk a politikai alkalmazkodóképesség próbájának.

Gyors változások idején persze Merton típusai direkt módon aligha használhatók az alkalmazkodási módok értelmezésére, hiszen egy változó, instabil társadalomban a választási lehetőségek megsokszorozódnak, vagy legalábbis megduplázódnak. Az egyén, az állampolgár a régi struktúra és az új struktúra körülményeihez (és a köztük lévő átmeneti lehetőségekhez) egyidejűleg alkalmazkodik, s ez cselekvési terét, kötődéseit megsokszorozza. Egyszerre kell alkalmazkodnia régi és új értékekhez, struktúrákhoz, politikához és hatalomhoz, s aszerint kell újrendezni ideológiáját, hogy a páternoszter fölfelé vagy lefelé menő fülkéjébe száll-e be. Ez a választási kényszer akkor is drámai módon meghatározza cselekvésünket, ha egy-egy adott pillanatban nem is nagyon láthatók még a mozgásirányok.

Persze másfél év távlatából egyértelmű már, hogy politikai értelemben megtörtént a rendszerváltás, az egypártrendszer monolit hatalmát felváltotta a parlamenti pluralizmus, és az is világos, hogy mindez elitcserével

járt (és napjainkban is tapasztalhatóan jár) együtt. Az elitcsere folyamában pedig jól körvonalazódtak a változások fontosabb magatartási típusai,³ s így bizonyos fokig Merton inspirációjára felvázolhatók a fontosabb alkalmazkodási módok, amelyek elsősorban az elit (és az értelmiség) körében tapasztalhatóak. A régi és az új hatalomhoz, valamint értékeihez való viszony alapján három alapvető magatartási formáról beszélhetünk:

- az új elkötelezettek
- a régi elkötelezettek
- és a permanens szembenállók-kívülállók csoportjának magatartásáról.

Kezdjük a sort az *“új elkötelezettekkel”*. (Meglehet, közülük sokan tiltakoznak az *“elkötelezett”* kifejezésnek a régi rezsimet idéző tartalma miatt, azonban úgy véljük, ez a szó minden változás ellenére ma is tökéletesen kifejezi az új hatalomhoz – a kormányhoz, a hatalmat gyakorló koalícióhoz – való viszonyt. Nyilván lehetne árnyaltabban is fogalmazni, ez azonban aligha változtatna a lényegen.) Ezt a típust leginkább a kormánypártiság jellemzi. Fenntartás nélkül fogadják el a kormány döntéseit, s hajlamosak *“az új rendszerben minden jó, a régieben minden rossz”* (Orwell *Animal Farmját* idéző) mentalitásra. Közöttük három jellegzetes csoportot különböztethetünk meg: a volt ellenzék hatalomra került részét, a politikai parvenűk, valamint a színváltók csoportját.

A volt ellenzék jelentős része mára a hatalomra került (egy másik része viszont ma is ellenzéki pozícióban van). Ők alkották hajdan a *“másként gondolkodók”* csoportját, akiket a régi rend egyik-másik korifeusa finom distinkcióval további altípusokra bontott föl: az ellenzékétől az ellenségig. Ennek a rétegnek a helyzetében radikális változás következett be, hiszen korábbi – hatalmi szóval perifériára kényszerített, nyilvánosságtól megfosztott, gyakran állampolgári létében is fenyegetett és veszélyeztetett – helyzetéből igen rövid idő alatt került föl a hatalmi elit rétegébe, sőt annak csúcsára. Ellenzékisége idején sokakban a megbántottság, a sértődöttség, mellőzöttség attitűdje alakult ki – természetes és érthető módon. Kérdés azonban, hogy ez az attitűd a hatalmi pozícióban vajon nem válik-e egy sajátos sérelmi politika alapjává. Azaz: az ellenzéki beállítódás, attitűd hogyan alakul át egyfajta toleráns, demokratikus, a ma másként gondolkodókat is elfogadó attitűddé? Átalakul-e egyáltalán? E kérdés jogosságát, azt hiszem, jól jelzi az elmúlt hónapokban – főként a sokat idézett *“száz nap”* alatt, majd a taxisblokád idején, vagy a fegyvereladási botrány kapcsán – tapasztalt hatalmi végletesség, a sértődöttség, a nemegyszer tetten ért kamarilla-magatartás vagy ha úgy tetszik: a *“bolsevik reflexek”*. Ez a mentalitás és a rossz döntések áthárításának a gyakorlata végigvonul a párthierarchián át le egészen a helyi társadalmakig, ahol az önkormányzatok szintjén, a helyi hatalomban – mintegy a parlamentet másolva – markánsan megjelennek, s esetenként durvább és agresszívabb formákat öltenek magukra.

Az új elkötelezettek másik nagy csoportját a "politikai parvenük" alkotják. A parvenü szót nem pejoratív értelemben szándékozunk használni, hanem abban az értelemben, hogy a rendszerváltás nagyon sok, korábban egyáltalán nem politizáló, szakmájába visszahúzódó vagy a privát szférába menekülő értelmiségit aktivizált, tett fogékonyvá egy új rendszerben a – remélhetőleg újfajta – politizálásra. Itt elsősorban a vidéki Magyarország értelmiségének megmozdulásáról van szó. A kormánypárt a parlamenti választásokon aratott győzelmét mindenekelőtt annak köszönheti, hogy képes volt ezt a réteget, a vidéki értelmiséget fölírni, s maga mellé állítani. Ennek a rétegnek a politikai magatartásában is tapasztalható bizonyos sértődöttség, a vidékség "tünetei" bizonyára beépültek e réteg magatartásába, azonban valószínűleg ez a réteg lesz képes legalábbis arra, hogy politikai beállítódása a demokrácia megteremtésére irányuljon.

Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy ez a réteg – éppen, mert korábban nem politizált, vagy legalábbis távol tartotta magát a hivatalos politikától – az új helyzetben igencsak laikus a politikai játékszabályokat illetően. Már eddig is sokszor tapasztalhattuk, hogy a nagypolitikában vagy a helyi politikában többnyire hályogkovács módon lépnek föl, s tevékenységük erősen emocionális. Erős elkötelezettségükből, érzelmi feltöltöttségükből következően ők a leginkább fogékonyak az elszámoltatásra és a Justitia-programokra. Mint Csizmadia Ervin írja az elszámoltatás lélektanáról: "vannak elszámoltatók és elszámoltatandók, és a két kategóriát alapvető morális nagyságrendek választják el egymástól. Ez az a helyzet, amelyben csakis az elszámoltatónak lehet igaza, hiszen ő van a győztes legitim helyzetében, míg a másik fél nyilvánvalóan a bukott ember pozíciójában."⁴

Amennyiben ez a réteg nem tudja meghaladni az érzelmi és moralizáló politizálás szintjét, a demokratikus átalakulás egésze kerülhet veszélybe. Emocionális alapon ugyanis bármely – hazára, nemzetre hivatkozó – érdekcsoport maga mellé állítja őket, – esetenként bármilyen célok érdekében.

Végül az "új elkötelezettekhez" tartozik a "színváltók" rétege. Valószínűleg ők vannak a legtöbbben. Ők, akik jó érzékkel, kellő időben szakították meg kapcsolatukat a hajdani állampárttal, s hangolódtak rá a nem kevésbé jó érzékkel kiválasztott hatalomesélyes pártra. Sokan hajlamosak arra, hogy elfeledjék: az értelmiség kétharmada néhány éve még tagja volt az állampártnak. No persze, az emlékezet igencsak szelektív, sokak számára a KISZ-ből, az artyeki úttörőtáborból, az MSZMP-ből vagy éppen a "szochazás" egyetemi felvételiből mára már csak a másként gondolkodás, a piarista (vagy bencés) gimnázium, meg a titokban megtartott templomi esküvő maradt meg. Az elmúlt évben nemegyszer volt alkalmunk tapasztalni, hogy ugyanazok a személyek miként cserélték zászlóikat, jelszavaikat, no meg pártállásukat, annak reményében, hogy mindig a hangadók között maradhassanak. Természetesen, mint mindennek, ennek is megszületett az ideológiája – a damaszkuszi útról fecsegett itt boldog s boldogtalan. Nem vitatjuk a Saulusból Paulussá válás lehetőségét, sőt tisztességét, mégis az a gyanúnk,

hogy sokak esetében az elmúlt hónapok pálfordulásai nem egyszerűen attitűdváltások voltak, hanem maga a váltogatás volt politikai attitűdjük lényege.

Valószínűleg igen kifinomult politikai érzék kell ahhoz, hogy valaki ebben a kelet-európai társadalomban mindig hatalom-közelben maradjon. Persze ezt nemcsak az elmúlt évtizedek alakították ki, az elit korábban is képes volt arra, hogy rendszerváltások idején őrizze önmaga vagy lezármazottai számára hatalmi pozícióját. A 60-as évek mobilitás-vizsgálatának egyik nagy felfedezése és egyben botrányköve volt az a tény, hogy az 1939-ben vezető értelmiségi apák fiai a 60-as években jelentős számban töltöttek be vezető értelmiségi funkciókat. Erről manapság igen sokan megfeledkeznek.

Az "új elkötelezettek" mellett természetesen jellegzetes típust alkotnak a "régi elkötelezettek": a konok konzervatívok, a reformerek, adszakmájukba visszamenekülők és a hitehagyott frusztráltak. Itt a fölbomlott állampárt jellegzetesebb altípusaitól van szó. Az állampárt azonban a fénykorában sem volt homogén, semmilyen tekintetben sem. A nagy pártegység demonstrálásának időszakában – a hetvenes évek elején – Gombár Csaba például egytucatnyi jellegzetes, egymástól különböző politikai áramlatot különböztetett meg az MSZMP-ben, amikor az állampárt politikai tagoltságát vizsgálta.⁵

A konok konzervatívok természetesen a múlt rezsim ideológiájának fővállalásában tekinthetők elsősorban konzervatívoknak. Ők a baloldalon belül a marxistákat, az ortodox marxistákat s a marxista-leninista ideológia hívőit fogják át. Beállítódásuk a hagyományos marxizmus iránti nagyon mély elkötelezettség jellemzi, még akkor is, ha az elmúlt évek eseményei őket is megrendítették. Számukra a legnagyobb megrendülést valószínűleg nem is annyira a magyar változások okozták, hanem a kelet-európai szocialista rendszerek agóniája és teljes szétesése, amelyben a Szovjetunió válsága tetőzi be a mintának tekintett politikai rendszer csődjét. Életkora alapján jól körülhatárolható ez a réteg, túlnyomó többségük az idősebb generációhoz tartozik. Szocializmusképük többnyire erősen megfakult, mégis nagy igyekezettel őrzik korábbi illúzióik emlékeit.

A baloldali reformerek a baloldali alapértékek változatlan átvállalásával egy jobban kivitelezett társadalmi rendszer lehetőségében bíznak, s ez a hit motiválja politikai cselekedeteiket. Ez a réteg azonban folyamatosan gyöngül, az illúziók elvesztése – úgy látszik – együtt jár e réteg gyorsuló eróziójával. Jellemző rájuk, hogy közülük nagyon sokan menekülnek a szakmájukba. (Természetesen itt csak azok jöhetnek számításba, akiknek volt valamilyen konvertálható szakmájuk, hivatásuk.) Ez a réteg feladja korábbi politikai ambícióit, s szakmai kompenzációt keres magának. Amennyiben a körülmények ezt lehetővé teszik, helyzetük stabilizálódhat, viszont egy boszorkányüldözés, B-listázás, felelősségrevonás ennek a rétegnek a szakmai

ambícióit is meghiúsíthatja, s akkor nem marad más számukra, mint a teljes kiégettség.

Külön politikai szociológiai elemzés tárgya lehetne e reformer réteg teljes eróziója és szétesése. Pedig az előzményeket nem számítva a 80-as évek közepe óta ez a réteg igen jelentős szerepet játszott (a volt ellenzék mellett természetesen) az állampárt lebontásában. Szerepük 1988-89-ben volt a legjelentősebb, azonban utána igen gyorsan bekövetkezett az ellehetetlenülés, a bizonytalanság és a szétesés. (Pozsgay Imréről írták az elmúlt évben, hogy a mór megtette kötelességét, tehát mehet, s Pozsgay elmúlt évekbeli szereplése mintha e reformer rétegnek a szimbóluma lett volna.)

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy amíg a nagypolitikában bármikor bárki előhozakodhat a reformerek politikai múltjával, a helyi politikában és a helyi társadalmakban ez jóval kisebb szerepet játszik. Ott ugyanis az egyén személyes megmérettetése, tisztessége és kvalitásai a perdöntőek.

A régi elkötelezettek jellegzetes altípusa: a hitehagyottak, a csalódottak köre. Egy rendszerváltás önmagában is frusztrálhatja a régi rend híveit, s ha még ráadásul szélsőséges formákat is ölt, akkor sokak számára a teljes meghasonlást jelenti. A húszas, harmincas évek rendi értékeinek fölmelegítése, egy letűnt úri vagy dzsentroid Magyarország fölmagasztalása, az avított jelszavaknak, szimbólumoknak, mi több: politikai programoknak az újbóli divatba hozása egyértelműen megnöveli ezeknek a kiábrándultaknak, a politikától elfordulóknak a körét. A napi politika eseményei pedig egyértelműen erre mutatnak. Az életkor ebben a rétegben is meghatározó lehet: az idősebb generációk tagjai tartozhatnak leginkább ide, de nem feledkezhetünk meg a kiábrándult, a "lebénult" középgeneráció tagjairól sem.

Végül az új és a régi elkötelezettek mellett léteznek a *permanens szembenállók és kívülállók*. Egy részük az új rendszerben is örzi ellenzéki pozícióját s attitűdjét. Helyzetükben rendkívül fontos változást jelent ma a nyilvános fellépés lehetősége, amiből korábban kizárták őket. Kérdéses természetesen, hogy ezt a ma adott lehetőséget mennyire tudják megőrizni a későbbiekben. Ami pedig e réteg bázisát illeti, arányuk, számuk valószínűleg nagyobb, mint az elmúlt időszak ellenzékéé. Attitűdjüket ma is az ellenzékiesség jellemzi, helyzetük viszont összehasonlíthatatlanul könnyebb, mint annak idején volt. Persze mindez összefügg a kormányzati politika mindenkori alakulásával, döntéseivel, befolyásával. Kis túlzással: az ellenzéki magatartást a kormánypárt alakítja ki és formálja döntéseivel, hatalmi ambícióival, egyáltalán a politikai szerepével.

Természetesen ez az ellenzék ma is rendkívül sokszínű, társadalmi helyzetüket, lehetőségeiket és ideológiáikat tekintve. Egy jelentős részük – az új elit szerves részeként – hatalomközelben van. (Ez a problémakör is megérne egy kutatást, nevezetesen azt, hogy az ellenzék milyen kapcsolatban áll a mindenkori hatalommal. Gyanítjuk, hogy sok esetben a régi hatalom és ellenzéke is egyaránt privilégiumokat élvezett.) Egy kormányváltás, vagy

netán egy új választás esetleg a mostani árnyékhatalmat juttatja lényeges hatalomra, sokszor megcserélődnek a vezér-szerepek. A helyhatósági választások részben már ezt a szerepcserét eredményezték: hiszen számos településen került a parlamenti ellenzéki pártokhoz tartozó polgármester hatalomra.

A másik alcsoportot a mindenkori kívülállók alkotják, akik értelmiségi szerepüket csakis szakmai téren akarják megvalósítani. Ők sem korábban, sem ma nem vállaltak és vállalnak politikai szerepet. Számukra a politika idegen világ. Ebben a körben hallani leginkább a sztereotípiát: "ezek sem jobbak, mint a régiek", s következnek a példák a türelmetlenségről, a kontraszelekción, a családi és baráti összefonódásokról stb. A rendszerváltás folyamatában ez a réteg létszámában is, arányában is igencsak megnövekedett, s könnyen elképzelhető, hogy ez a fajta magatartás számos nem értelmiségi számára is mintául szolgál majd. A politikától való megcsömörlés a politizálás iránti kételyek gyarapodását, a politikától való elidegenedést ugyanis napról napra erőteljesebben érezhetjük.

A bemutatott magatartási formák természetesen nem tekinthetők változatlanoknak, hiszen a politika és a politikai körülmények alakulása jelentős mértékben befolyásolja őket. Az egyes típusok között is lehetséges elmozdulás, "átjárás" az egyik típusól a másikba. Ezáltal egyes típusok elerőtlenednek, mások markánsabbá válnak.

Meg kell jegyezni azt is, hogy a fent vázolt magatartási módok mindegyikét az értelmiségre jellemzőek, azonban nem kizárólagosan és csupán erre a rétegre érvényesek. Voltaképpen olyan magatartási, politizálási minták ezek, amelyeket ugyan az értelmiség alakít ki, de amelyeket tömegek követnek, követhetnek. Éppen ezért rendkívül fontos kérdés, hogy az új hatalom a rendszerváltás után mit kezd, mit kezdhet az értelmiséggel. És fordítva is igaz: mit kezd, mint kezdhet a magyar értelmiség az új hatalommal. Azaz, az értelmiség és a hatalom kapcsolata az új rendszerben sem kerülhető meg, s nem is oldható meg automatikusan. Mármint azon régi recept szerint, hogy amit a hatalom diktál, azt az értelmiség kötelességszerűen végrehajtja. A rendszerváltás ugyanis szükségszerűen átrendezi a hatalom és az értelmiség kapcsolatát. Számos jel mutat arra, hogy a reményt keltő változások közepette – vagy után – az értelmiség elbizonytalanodik, az új hatalom iránti vonzalma gyengül, s a régi recept szerint az jár jól, aki távol tartja magát a politikától. Márpedig, ha az értelmiség távol marad vagy eltávolodik, az óhatatlanul minta-értékű lesz a társadalom számára.

A bemutatott magatartási minták – mint jeleztük – elsősorban az élite, az értelmiségre jellemzőek, azonban minta-értéküknél fogva más társadalmi rétegekben is megfigyelhetők. A helyhatósági választások kampányát és lefolyását vizsgálva néhány kisváros helyi társadalmában alkalmunk volt a fenti tipizálás érvényességét a gyakorlatban is vizsgálni. Nos, típusaink

kisvárosi környezetben is valóságosnak bizonyultak – egy-egy kisváros értelmiségét igen nagy pontossággal lehetett a fenti típusokba sorolni.

A helyhatósági választások legnagyobb meglepetése kétségkívül a független jelöltek feltűnően jó szereplése volt, különösen a 10 ezernél kevesebb lelket számláló településeken, ahol a polgármesterek 71,2 százaléka közülük került ki. Most, amikor a választás eredményeinek értékelése lezárult, és többnyire megint csak pártszempontok kerültek előtérbe – az ellenzéki pártok győzelmének, a kormánykoalíció vereségének könyvelték el a választást –, nem érdektelen megvizsgálni a függetlenek előretörésének lehetséges okait, hiszen az események végiggondolása a pártok számára is rengeteg tanulsággal szolgálhat.

Mindenekelőtt lehetetlen nem érzékelnit azt, hogy az önkormányzati választás a pártpolitika – tegyük hozzá: mindenfajta pártpolitika – kudarcának minősült, amit elsősorban a választásról távol maradók igen magas aránya jelzett: az első fordulóban 60, a másodikban 71 százalék nem vett részt a választásra jogosultak közül. Az első forduló ezért volt érvénytelen a kisebb településeket kivéve mindenütt, ahol listás választás volt.

A pártpolitika az elmúlt másfél esztendőben devalválódott. Ehhez kétségtelenül hozzájárult az állampárt hibás politikája, számos gazdasági és politikai kudarca, de hozzájárult az ellenzék részéről e párt lejáratása is. A lakosság mind nagyobb arányban fordult el a valamikori egyetlen párttól, s ezzel párhuzamosan mindenfajta politikai tevékenységtől. Ezt a folyamatot még (vagy már) a rendszerváltás sem tudta megváltoztatni. Az új politikai struktúra az állampolgár számára nem vált sokkal vonzóbbá a réginél, mi több, a parlamenti torzsalkodások, a sokszor oktalannak és értelmetlennek tűnő civakodások csak jobban elbizonytalanították a politika iránti hitében amúgy is erősen megrendült állampolgárt. S miközben az elmúlt másfél évben a napi politika eseményei mindent elárasztottak, gazdasági helyzetünk változatlanul róhamosan romlott. Civakodás és hamis ígéreték cifrázták a válság mélyülésének folyamatát – legalábbis az állampolgárok jelentős része számára.

A politika elsődlegessége – amit negyven éven át kénytelen-kelletlen elszenvedtünk – mit sem változott. Az új elit is elsősorban politikai eszközökkel szeretne mindent megoldani, s ebből szemmel láthatóan elégük van az embereknek. Ezért vált fontosabbá számukra a pártprogramokat, pártígéretet hangoztató jelöltekkel szemben az, aki függetlenségét deklarálta, vagyis a függetlenség egyértelműen fölértékelődött. (Jellemző, hogy a tavaszi választásokon még csak hat független jelöltnek sikerült mandátumot szereznie.) Számos jel szerint a lakosság úgy érezte, hogy a pártok ki akarják sajátítani az önkormányzatokat, s ez még inkább növelte a függetlenek esélyét. A helyi társadalom számára ugyanis nem a "nagypolitika" országos ügyei voltak mérvadóak, hanem a helyi politika "kis" ügyei, a mindennapi megélhetést befolyásoló tényezők. Így került a választó számára egymással

élesen szembe az országos érdekek felhőrégiója és a nagyon is valós, kézzelfogható helyi érdek.

Némi túlzással azt is mondhatnánk: az ország két vagy három részre szakadt: a falvakra, a városokra, s az utóbbin belül is elkülönült fővárosra. A tények legalábbis ezt mutatják. De mi a magyarázata annak, hogy éppen a 10 ezernél kisebb lélekszámú településeken győztek elsőprő arányban a független jelöltek? Egyáltalán: mennyiben más a falusi Magyarország, mint a városi? S más-e egyáltalán?

Erre a kérdésre helyes választ valószínűleg csak több tényező figyelembe vétele után adhatunk. Kezdjük talán a választási szisztémával. Mint ismeretes, a kisebb településeken közvetlenül választhattak a képviselő-testület jelöltjei közül az állampolgárok. A városokban a kislistás szavazás dominált, a fővárosban pedig az egyéni választókerületi lista egészítette ki a listás választást. Vagyis a jelöltek közül polgármestert és képviselő-testületi tagokat csak a falvakban választhattak közvetlenül az állampolgárok. Városokban még a polgármesterre is a pártlistákon keresztül, a pártok közvetítésével szavazhattak. A határt ugyan tízezer főben szabták meg, azonban a tízezres lélekszám körüli települések lakossága a részvétel tekintetében megdöbbentő különbségeket produkált. Az e határ alatti településeken érvényes szavazással a független jelöltek kerültek többségbe, a tízezer főt valamivel meghaladó lakosú településeken viszont az első forduló az alacsony részvétel miatt eredménytelen volt. Valószínű tehát, *hogy a közvetlen választás lehetősége sokkal vonzóbb volt az emberek számára, mint pártokra szavazni*, ami után a pártok közötti alkudozásban dől el, ki lesz a polgármester és melyik párt milyen funkciókat kaphat a megalakuló önkormányzatokban. A választási kampány során számos – természetesen városi – településen a pártok már jó előre osztoztak a fontosabb helyi hatalmi pontokon. “Ha mi kapjuk a rendőrkapitányi funkciót, ti adhattok egy alpolgármestert” – az ilyen stílusú osztozkodás elég gyakori volt. (Szeretnénk hozzátenni, hogy a városokban alkalmazott megoldás, a közvetett polgármester-választás egyáltalán nem tekinthető demokratikusnak, s ezt valószínűleg a városi lakosok is érezték.)

A függetlenek előretörésének másik okát a kis települések áttekinthetőbb struktúrájában kell keresni. Ezekben a településeken sokkal megalapozottabb a személyes megítélés lehetősége, hiszen mindenki mindenkit ismer, senki előtt nem titok a jelöltek múltja, habitusa, tehát megbízhatóan fel tudják mérni a választásokon indulók képességeit, rátermettségét. A helyi társadalom belső értékrendje ugyanis nagyon pontosan rögzíti minden helybeli státusát, s minél kisebb egy település, annál egyértelműbbek ezek a belső viszonyok. (A tízezres határ ebből a szempontból túlságosan alacsony volt, hiszen a 20-30 ezer lakosú kisvárosok is az áttekinthetőbb struktúrájú települések közé tartoznak.)

Ebben az áttekinthetőbb struktúrában a helyi társadalom sokkal pontosabb értékítéletet alkothatott a tanácsi vezetésről, s a helyi vezetőkről. A

hibák, a korrupciós ügyletek nem maradhattak titokban, így a helyhatósági választások alkalmat adtak a lakosságnak arra, hogy megszabaduljon a felkészületlen, a saját érdekeit előtérbe helyező vezetőiről. Nem kis meglepetésre viszont sok helyütt a lakosság vállalta régi vezetőit. Különböző becslések szerint a független jelöltek fele a korábbi tanácsi vezetők közül került ki, vagyis a lakosság megerősítette őket tisztségükben. Miért? Valószínű azért, mert korábban is tisztséggel tették dolgukat, s nem adtak alkalmat arra, hogy a helyi társadalom kikezdje őket. Ne feledjük, a nyolcvanas évek óta alaposan felfrissült a tanácsi apparátus, egyre több iskolázott, hozzáértő szakember került a különféle tanácsi testületekbe, s ezt a helyi társadalom elismeréssel, illetve a választáson e tanácsiak megerősítésével nyugtázta. Fennállt (és fennáll) viszont annak a veszélye is, hogy egyes településeken a szakapparátust a választások után amatőrök fogják felváltani, s bár ellenkező előjellel, de megismétlődik a helyi igazgatásban az ötvenes évek elitcseréje. A kisebb települések – úgy látszik – képesek voltak ezt a veszélyt kivédeni. Kérdés viszont, hogy a városok igazgatása hogyan fogja átvészelni a pártok által delegált amatőrök beáramlását a helyi vezetésbe. Mindenesetre a kisebb településeken a lakosság józanságát jelzi az önjelöltekkel szembeni bizalmatlanság.

A függetlenek előretörésének okait kutatva szólnunk kell egyfajta propagandabumeráng hatásáról is. A parlamenti választásokon a múlt radikális tagadása, a mindent fehéren-feketén látható álláspont dominált, kellő sikerrel. Akkor az állampolgárok többsége még úgy gondolkodott: bármi mást, csak a régit ne. Azóta sok víz lefolyt a Dunán. Az emberek a sommás ítéletek helyett egyre inkább az árnyalt megközelítéseket igénylik. A címkézések helyett eddig a realitást. A falvakra és a mezőgazdaságra vonatkozó sommás ítéletek – a falu tönkretételéről, a magyar falurombolásról, a térszékbe kényszerített parasztokról – úgy látszik, nem találtak a falusi lakosság tényleges értékítéletével. A propaganda igen sok tekintetben túllőtt a célon, az elmúlt negyven évet ugyanis nem lehet csak sötét színekkel jellemezni, a Kádár-korszak mégsem volt totalitárius diktatúra, a magyar társadalomnak pedig nem minden rétege szegényedett vagy nyomorodott el. A lakosságnak, úgy látszik, elege volt a leszámolásokból, reális álláspontokat akar, és mindenekelőtt józan, a válságból kivezető utat megmutató megoldásokat. Valószínűleg ez is közrejátszott a párt-álláspontoktól való elfordulásban, ami viszont a függetlenek sikerét hozta.

Végezetül hátra van még egy fontos kérdés: valóban függetlenek-e a függetlenek? Valószínűleg nem. De 1990 őszén a helyhatósági választásokon pártszínekben indulni minden bizonnyal a kisebb településeken is komoly megpróbáltatást jelentett. Hiszen bármelyik pártot nézzük is, múltja, közelmúltja, esetleg jelene számos elidegenítő tényezőt tartalmaz, ezért az állampolgárok többsége szívesebben választott olyan jelöltet, aki függetlennek minősítette magát. Még akkor is, ha a választók is tisztában voltak azzal, mit is takar valójában ez a függetlenség.

Politikai értelemben megtörtént a rendszerváltás, ezt törvények és a két választás is szavatolja. Szociológiai értelemben viszont aligha fejeződött be a rendszerváltás folyamata.

Ezt azt jelenti, hogy politikai mentalitásunkban, magatartásunkban, s egyáltalán mindennapi életünkben egyáltalán nem történtek változások. (Ha csak az nem, hogy életszínvonalunk, anyagi helyzetünk katasztrofálisan romlott és romlik.) Ebből természetesen nem következik az, hogy máris kialakult hazánkban a civil társadalom, amely minden tekintetben különbözik a korábitól. Ehhez nyilvánvalóan idő kell, melynek során hosszan tartó folyamatban megtanuljuk, elsajátítjuk az állampolgár mentalitását, politikai kultúráját. A civil társadalom kialakulása nyilvánvalóan átrendezi a politikai magatartásunk formáit és alkalmazkodásunk módjait is. Addig pedig minden bizonnyal marad ez a részben örökölt, részben más mintákból vett kelet-közép-európai sajátos állapot, amelyben egészen feudális, rendi elemek keverednek modern, polgári és európai értékekkel és felfogásokkal.

Jegyzetek

1. Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Gondolat, Budapest 1980.
2. Tomasi di Lampedusa: A párdúc. Szépirodalmi 1964.
3. Tanulmányomban felhasználtam az Eszmecserék és a Kítői függetlenek ? című cikkemet, amelyek a Magyarország 1990. 40. és 46. számában jelentek meg
4. Czizmadia Ervin: Az elszámoltatás lélektana. Magyar Nemzet 1991. február 8.
5. Gombár Csaba: Van-e, s ha van, milyen a politikai tagoltság nálunk? Politika és társadalom. A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Budapest 1983.

Előkészületben

a *GT-Füzetek* következő kötete

Kozma Ferenc:

A gazdaság stratégiai szemlélete

Az SZGTI kiadása

Megrendelhető: SZGTI
1021 Budapest Tárogató út 2-4.